

STATISTIKANING HOZIRGI ZAMON TARAQQIYOTI DAVRIDAGI ROLI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10795311>

Abdurakhmanov Mirzatilla Abdullaevich

Esil University professori, i.f.n.

Astana, Kazakhstan

mirzatilla@mail.ru

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada jahon iqtisodiy makonining globallashuvining statistikani rivojlantirishga ta'siri, statistik buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari ko'rib chiqiladi. Uslubiy muammolarga alohida e'tibor beriladi. MHT ko'rsatkichlari tizimi, makroiqtisodiy tahlil mafkurasi, davlat boshqaruvi uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni guruhlash, qayta qidirish, qo'llash qoidalari, usullari va usullari keltirilgan.

Kalit so'zlar: *Boshqaruv, axborot makonining globallashuvi, statistik ma'lumotlar, statistik ma'lumotlar, statistik usullar, samaradorlikni tahlil qilish, indekslar.*

ABSTRACT

This article examines the impact of globalization of the world economic space on the development of statistics, international standards of statistical accounting. Special attention is paid to methodological problems. The system of SNA indicators, the ideology of macroeconomic analysis, rules, methods and methods of grouping, repeated search, and application of information necessary for public administration are given.

Keywords: *Management, globalization of the information space, statistical information, statistical data, statistical methods, efficiency analysis, indexes.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается влияние глобализации мирового экономического пространства на развитие статистики, международные стандарты статистического учета. Особое внимание уделяется методологическим проблемам. Приведены система показателей СНС, идеология макроэкономического анализа, правила, способы и методы группировки, повторного поиска, применения информации, необходимой для государственного управления.

Ключевые слова: Управление, глобализация информационного пространства, статистическая информация, статистические данные, статистические методы, анализ эффективности, индексы.

KIRISH

Xalqaro iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishi, milliy va xalqaro iqtisodiyot doirasida tovar va xizmatlarning daromad manbalarini yaratish, taqsimlash va iste'mol qilish jarayonlarini har tomonlama ko'rsatish imkonini beruvchi statistik usullardan foydalanish juda samarali hisoblanadi. Statistika tashkil etilganidan buyon davlat boshqaruvining muhim quroli sifatida rivojlandi va shu bilan birga, ko'plab ijtimoiy hodisa va faktlarni ma'lum darajada miqdoriy hisobga olish va tartiblash natijasida u o'ziga xos ma'lumotlardan juda qiziqarli materiallar to'pladi. ilmiy nuqtai nazar. Statistik ma'lumotlarda aks ettirilgan tartib va qoidalarni tushunish, tushuntirish yo'llarini topish istagini qondirishga xizmat qila boshlaganidan beri u fan sohasiga aylandi.

Birlamchi xizmatlardan olingan tajribalarni umumlashtirish orqali davlat boshqaruvi uchun zarur bo'lgan axborotni guruhlash, qayta izlash, tahlil qilish va qo'llash qoidalari, yo'llari va usullari yaratildi. Statistika ana shunday fan sifatida tan olindi va yangi tadqiqotlar natijasida boyidi. Uning metodlarini takomillashtirishda matematik vositalar va nazariyalardan foydalanilgan.

Jumladan, Abu Nosir al-Forobiy bobomizning musiqa nazariyasiga bag'ishlangan jahonga mashhur “Musiqaning katta kitobi” nomli asarida al-Forobiy ilk bor o'zi kashf etgan musiqiy tovushlarni notalar bilan qog'ozga qo'llagan, matematik usullardan foydalangan. Bobomiz barcha mamlakatlar musiqa madaniyatiga ta'sir ko'rsatgan bu buyuk asarlari uchun jahon musiqasi asoschisi deb nom olgan. Statistika esa, matematika kabi, raqamlar va miqdorlar bilan shug'ullanadi. Uning sifati umumiy ijtimoiy hodisalarni o'lchash natijasi sifatida aniqlanadi, shu bilan statistikaning asoslari va metodologiyasini shakllantiradi. Bu metodologiya nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy hodisalarni o'rganishda, balki boshqa sohalarda ham keng qo'llaniladi [Abdullah Can, 2013,364].

MATERIALLAR VA USULLAR

Statistikaning birinchi paydo bo'lishi bevosita amaliy ehtiyojlar bilan bog'liq edi. Dastlabki davrlarda mamlakatni himoya qilish uchun qurolli kuchlarga yaroqli bo'lganlar sonini bilish, soliq solish ob'ektlarini aniqlash zaruriyati paydo bo'ldi, buning natijasida ularning soni, jinsi va tarkibi to'g'risida ma'lumotlarga ehtiyoj paydo bo'ldi. aholi. Bu talab davlatni aholi soni va tarkibidagi o'zgarishlarni doimiy ravishda kuzatib borishga majbur qildi. Fuqarolik huquqiy munosabatlarning rivojlanishi bilan ular bilan bevosita bog'liq bo'lgan hodisalarni qayd etish zarurati

keskinlashdi. Shuning uchun ham tug‘ilish, o‘lim, nikoh, nikohdan ajralish kabi hodisalarni qayd etish, odamlarning bir joydan ikkinchi joyga ko‘chib o‘tishini qayd etish tartibi belgilandi. Qishloq xo‘jaligi, savdo-sotiq, hunarmandchilik, sanoat va iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishi iqtisodiyot bilan bog‘liq hodisa va usullarni doimiy nazorat qilib borishni taqozo etdi. Natijada narx va savdo statistikasi, ishlab chiqarish va taqsimot statistikasi, iqtisodiy statistikaning boshqa tarmoqlari yaratildi va rivojlandi. Hozirgi rivojlangan davrda fan va texnikaning barcha sohalarida, tajriba va testlarda, fizika, kimyo, biologiya, arxeologiya, agronomiya, tibbiyot, psixologiya, sotsiologiya, pedagogika, tilshunoslik, harbiy fanlarda, hatto tasviriy san’atda ham qo‘llanilmoqda. va musiqa. Statistika oddiy so‘zdek tuyulsa-da, uning mazmuni ko‘p qirrali ekanligini unutmaslik kerak [Соатов Н.М., 2003, 547].

Sharq olimi Abu Nosir Forobiy (870-950) “Dunyo sirini raqamlar boshqaradi” degan. Va bu fikrni taxminan ming yil o‘tgach, nemis mutafakkiri I.V. Gyote (1749-1832) "Raqamlar dunyoni boshqaradi, degan naql bor. Lekin, menimcha, raqamlar bizga dunyoni qanday boshqarishni o'rgatadi", deb davom etadi u. yomon va hukumatning kuzatuvchisidir.” Darhaqiqat, spekulativ so‘zlar yoki reklamalar asosida emas, balki ishonchli va aniq statistik ko‘rsatkichlar asosida mamlakat rahbariyatining faoliyatini adolatli baholash mumkin. 17-18-asrlarda foydalanish va ilm-fan, va uning etimologiyasi klassik yunon yoki lotin ildizlariga ega emas. U lotincha "status" - vaziyat va italyanacha "davlat" - davlat so'zlarining birikmasidan kelib chiqqan.

Davlatning e‘tiborga loyiq tomonlarini ko‘rsatuvchi siyosatshunoslik fani paydo bo‘ldi va u statistika, bu fanni yaxshi bilgan olim esa statistik deb atala boshlandi. Bu fanning atoqli namoyandasi nemis G.Axenval (1719 - 1772) bu so‘zni dastlab ot sifatida ishlatib, ilmiy muomalaga kiritgan. Uning fikricha, statistika davlat uchun eng muhim masalalarning mohiyati va qiyofasi hisoblanadi. 19-asr o‘rtalarida belgiyalik olim A.Ketle (1796-1874) va uning xalqi dunyoda birinchi davlat statistikasi institutini yaratdi. Bugungi kunda kundalik hayotda davlat iqtisodiyoti va aholisi to'g'risidagi ma'lumotlar to'plami statistika deb ataladi, ammo bu o'tgan asrlarning «davlat boshqaruvi» bilan bir xil emas.

Bu farq nafaqat axborot turlarining to'liqligida, balki ularning tabiati va sifatida ham namoyon bo'ladi. Endi biz statistika haqida gapirganda, biz faqat miqdoriy ma'lumotlarni tushunamiz. Masalan, muayyan davlatda qaysi siyosiy tizim hukmronligi va qaysi tilning davlat tili sifatida qabul qilinishi statistikaga hech qanday aloqasi yo‘q, balki siyosiy partiyalar soni, ularning maqsadlari, a‘zolari soni va boshqa ko‘rsatkichlarga ko‘ra tasnifi bilan bog‘liq. yetakchi partiya tashkilotlari a‘zolarining xususiyatlari, ijtimoiy mavqei, yoshi, jinsi va boshqa xususiyatlari.

Belgilar bo'yicha guruhlash, qancha odam qaysi tilda gaplashishi va boshqalar - statistika. Davlatning hududiy birliklari ro'yxati yoki ularning geografik xaritada joylashuvi statistika emas, balki aholi, sanoat tarmoqlari va boshqa davlatlarning hududiy doirasidagi joylashuvi statistika hisoblanadi.

Statistik ma'lumotlarning umumiy xossalari shundan iboratki, ular alohida hodisalar emas, balki ularning umumiylikini, ya'ni umumiylikini o'z ichiga olgan umumiy miqdorlardir [Абдурахманов М.А.,2021,214].

Asosiy qismi

Individual hodisa kumulyativ hodisadan hech narsaga bog'liq emasligi, o'xshash tarkibiy elementlarga bo'linmasligi bilan farq qiladi. Va agar to'plam bir yoki bir nechta hodisaga qisqartirilsa ham, u o'zining asl ahamiyatini yo'qotmaydi. Misol uchun, bir necha kishi o'lsa yoki boshqa joyga ko'chib o'tsa ham, bir guruh aholi qoladi. Ba'zi korxonalar yopilgan taqdirda ham, biznes uyushmasi o'z nomini saqlab qoladi. Aksincha, xususiy korxonaning asosiy tarmog'i yopilsa, korxonada o'z qadr-qimmatini va obro'sini yo'qotadi yoki faoliyatini to'xtatadi.

Xuddi shunday, agar biror kishi shaharga ko'chib o'tsa, yangi bola tug'ilsa yoki yangi korxonada ochilsa, bunday hollarda bir jamg'arma boshqa jamg'arma bilan almashtirilmaydi. Agar sodir bo'lgan hodisa noyob hodisa deb hisoblansa va shunga o'xshash boshqa hodisa keyinchalik sodir bo'ladi deb taxmin qilinsa, bunday hodisa mustaqil statistika ob'ektini tashkil qiladi. Masalan, yengil avtomobillar ishlab chiqaruvchi qo'shma korxonada ishga tushirilgach, mamlakatimiz iqtisodiyotining yangi tarmog'ini shakllantirishga poydevor qo'yildi.

Shuning uchun bu korxonada statistika ob'ekti hisoblanadi, chunki vaqt o'tishi bilan shunga o'xshash mashinasozlik korxonalari paydo bo'lishi mutlaqo mumkin. Statistika so'zi shu kungacha ham ko'p, ham birlikda qo'llanadi. Ilgari davlatga oid ma'lumotlar, turli muammolarni tavsiflovchi ma'lumotlar unga tegishli hodisa yoki ob'ekt nomi bilan biriktirilgan va voqealar statistikasi deb nomlangan.

Masalan: aholi statistikasi, yoshi, jinsi yoki millati bo'yicha statistika, tug'ilish va o'lim statistikasi, savdo statistikasi, narxlar statistikasi, siyosiy statistika va boshqalar. Shu bilan birga, statistika so'zi birlik ma'nosida qo'llanilgan. Masalan, yuqorida ta'kidlaganimizdek, davlatning turli jihatlariga e'tibor qaratishga arziydigan jihatlarini tavsiflash maqsadida siyosatshunoslik statistika nomi ostida olib borildi. Bugungi kunda statistik axborotning ahamiyati ham va unga bo'lgan talabi oshdi, ommaviy axborot vositalari aholini xolis statistik ma'lumotlar bilan yog'dirmoqda.

Atoqli iqtisodchi-olim E.Keynning fikricha, ma'muriy muassasalardagi ish tavsifi bilan bog'liq bo'lgan amerikalik statistikaning ta'rifi quyidagicha: “Statistika xulosalar uchun asos sifatida faktlarni to'plash, tahlil qilish va miqdorni aniqlash haqidagi fandir”. Agar shu nuqtai nazardan qarash, uni tavsiflovchi statistika

deyishimiz mumkin. Ta’riflovchi statistika axborotni to‘plash, tavsiflash, umumlashtirish va tahlil qilish, statistik ma’lumotlarni olish yo‘llarini topish va ulardan amaliyotda foydalanish usullarini tartibga solish bilan shug‘ullanadi [Чумаков А. Н. 2010, 3-5].

Statistika o‘zaro bog‘langan agregatlar o‘rtasida harakatlanadigan ijtimoiy hodisa va jarayonlarni o‘rganadi. Bu erda "voqea" so‘zi haqiqatda sodir bo‘lgan haqiqiy voqeani anglatadi. Masalan, oilada bola tug‘ilishi, paxta yoki g‘alla yetishtirish, ishchilar soni, yog‘ingarchilik miqdori, atrof-muhitning ifloslanishi va hokazo. Shuning uchun hodisa hodisa, guruhdagi harakat natijasidir. ob'ektlar. Masalan, respublikada bir yilda yetishtirilgan g'alla, barcha oilalarda tug'ilgan bolalar soni, qor va yomg'ir miqdori va boshqalar.

“Jarayon” so‘zi esa voqealarning ma’lum bir manzilda sodir bo‘lishini yoki sodir bo‘lmasligini yoki o‘zgarishini bildiradi. Ya’ni, ijtimoiy jarayon - ob'ektlar guruhida sodir bo‘lgan hodisalar, ularning tabiati, rivojlanish darajalari, o‘zgarishlari. Masalan, mamlakatda tug‘ilishning o‘zgarishi, ekin maydonlarining umumiy maydonining kamayishi yoki ko‘payishi, korxonalar va avtomobillarning atmosferaga ta’sirining kuchayishi, Orol dengizi oqimi va boshqalar. hodisa va jarayonlar hamma sohalarda sodir bo‘ladi, ularning sharoiti va tuzilishi xilma-xil, ko‘p shakl va turlarga ega [Абдурахманов М.А.,2019, 62].

Ijtimoiy hayotning hodisa va jarayonlari esa o‘zaro bog‘lanishlar soni va murakkabligi bilan ajralib turadi. Shuning uchun ularni biron bir usul yordamida o‘rganish mumkin emas. Buning uchun maxsus usullar, metodlar majmuasi va o‘quv qo‘llanmalari kerak bo‘ladi. Ma’lumotlarni statistik nazorat qilishda tajribalar ishlab chiqarish yoki laboratoriya sharoitida, buxgalteriya hisobi yoki maxsus tadqiqotlar va yozuvlar, so‘rovnoma yoki tanlab olish usullari bilan nazorat qilish va boshqalarda qo‘llaniladi. Hodisalar o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganishda tahlil nuqtai nazaridan guruhlash, parallel qatorlar yaratish, ularni diagrammalar yordamida zigzag chiziqlar bilan ifodalash, muvozanatlash usuli, korrelyatsiya va regressiya tahlili usullari, dispersiya, ko‘p o‘lchovli tahlil qilish kabi usullardan foydalangan holda umumlashtirish mumkin. tahlil. tahlil qilish va boshqalar.

Masalan, korxonada xodimlarining yillik mehnat unumdorligining o‘zgarishini ko‘p faktorli indeks formulasi yordamida aniqlash mumkin.

Mehnat unumdorligiga ta’sir qiluvchi sabab belgilari uchun quyidagi umumiy indeks formulasi qo‘llaniladi:

$$I_w = \frac{\sum(w_1 * n_1 * k_1 * d_1)}{\sum(w_0 * n_0 * k_0 * d_0)}$$

Bu yerda: $I(w)$ - umumiy mehnat unumdorligi indeksi; w_s - bip ishchining o'rtacha soatlik ishlab chiqarish hajmi; n - ish kunining o'rtacha davomiyligi, (soat);
 k - ish kunlarining o'rtacha soni; d - jami ishchilar orasida ishchilarning ulushi.

Ushbu sabablarning har birining ta'sirini quyidagi formula bo'yicha alohida ko'rib chiqish mumkin:

1. Bip ishchining o'rtacha soatlik ishlab chiqarishiga ko'ra (w_s)

$$I_{w(s)} = \frac{\sum(w_1 * n_1 * k_1 * d_1)}{\sum(w_0 * n_1 * k_1 * d_1)}$$

Bu ($I_{w(s)}$) indeksi ishchining o'rtacha soatlik ishlab chiqarish hajmining oshishi yoki kamayishi natijasida mehnat unumdorligi qanchalik o'zgarganligini ko'rsatuvchi ko'rsatkich:

2. Ish kunining o'rtacha haqiqiy uzunligi, soatlarda (n)

$$I_{w(n)} = \frac{\sum(w_0 * n_1 * k_1 * d_1)}{\sum(w_0 * n_0 * k_1 * d_1)}$$

Bu ($I_{w(n)}$) indeks ish kunining o'rtacha haqiqiy soatlik davomiyligining o'zgarishi, ya'ni o'sishi yoki kamayishi natijasida mehnat unumdorligi qancha ortgani yoki kamayganligini tavsiflovchi ko'rsatkichdir:

3. Ish kunlarining o'rtacha soniga ko'ra (k)

$$I_{w(k)} = \frac{\sum(w_0 * n_0 * k_1 * d_1)}{\sum(w_0 * n_0 * k_0 * d_1)}$$

Bu ($I_{w(k)}$) indeks ishchining xuddi shu davrda amalda ishlagan ish kunlarining o'rtacha sonining o'zgarishiga qarab, ya'ni ish kunlaridan unumli foydalanishdan kelib chiqqan holda mehnat unumdorligi qancha ortgan yoki kamayganligini ko'rsatadi:

4. Jami ishchilar orasida ishchilar ulushiga ko'ra (d)

$$I_{w(d)} = \frac{\sum(w_0 * n_0 * k_0 * d_1)}{\sum(w_0 * n_0 * k_0 * d_0)}$$

Bu ($I_{w(d)}$) indeks ishchilar o'rtasida ishchilar ulushining o'zgarishi hisobiga mehnat unumdorligi qanchalik ortgan yoki pasayganligini ko'rsatuvchi ko'rsatkichdir.

Berilgan mehnat unumdorligi umumiy ko'rsatkichlarining o'zaro bog'liqligini quyidagicha umumlashtiramiz:

$$I_w = I_{w(s)} * I_{w(n)} * I_{w(k)} * I_{w(d)}$$

Agar ushbu ko'rsatilgan umumiy ko'rsatkichlarning sanoqchisi va maxraji o'rtasidagi farqni ko'rib chiqsak, u holda uni quyidagi formula bo'yicha aniqlash mumkin, bu esa berilgan sabablarga ko'ra mehnat unumdorligining haqiqiy o'sishi yoki kamayishini tavsiflaydi.

$$\Delta I_w = \Delta I_{w_s} + \Delta I_{w_n} + \Delta I_{w_k} + \Delta I_{w_d}$$

XULOSALAR

Shunday qilib, hodisalar o'rtasidagi munosabatlarni ularga tegishli usullardan foydalangan holda umumlashtirish mumkin.

Statistik metodologiya deganda o'ziga xos usul, ya'ni hodisa va jarayonlarni ilmiy o'rganish va boshqarishda, ularda kuzatilgan qonuniyatlarni bilishda va ulardan amaliy foydalanishda foydalaniladigan texnika, uslub va vositalar majmui tushuniladi.

Statistika asoslari - statistik tadqiqotlarning barcha bo'limlariga tegishli. Tadqiqotning umumiy qoidalari, unda qo'llaniladigan usullar va hodisalarning mohiyati bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Hodisa va jarayonlarni miqdoriy nuqtai nazardan o'rganishda matematik usullardan, masalan, statistik usullardan, algebra, chiziqli tenglamalar, matritsalar, determinantlardan foydalanish mumkin [Вайну Я.Ф. 1977, 293]. Odatda statistika asoslari oddiy bo'lib, matematik statistikada murakkab matematik amallar qo'llaniladi. Biroq, bu belgi ularni alohida sub'ektlar sifatida ko'rib chiqish uchun asos bo'la olmaydi. Statistika va matematik statistikaning asoslari yagona fan sifatida qaralganligi sababli:

1) Umuman statistikada oddiy usullar o'rniga murakkab, matematik apparatlardan foydalanish fan va tabiatshunoslik taraqqiyoti bilan bevosita bog'liq bo'lib, uning natijasidir. Bu jarayon nafaqat statistikaning, balki matematikaning rivojlanishini ham anglatadi.

2) Statistika qo'llaniladigan barcha arifmetik, algebraik yoki boshqa oliy matematik tahlillar o'z mazmunini matematikaning tarkibiy qismi bo'lgan ehtimollar nazariyasidan oladi va shu nuqtai nazardan ochiq bo'lgan qonuniyatlarga asoslanadi.

Ehtimollar nazariyasi hodisalarni sifat ma'nosidan ajratib turadi, ularni umumiy nazariy nuqtai nazardan sof tasodifiy sonlar nuqtai nazaridan ko'rib chiqadi va muhim xususiyatlarini o'rganadi. Statistika esa hodisalarning umuminsoniy qonuniyatlari va qoidalarini o'rganayotganda ham ularning miqdoriy xossalari tayanibgina qolmay,

balki ularning paydo bo‘lish sharoitlarini hisobga oladi va ularning sabablarini hisobga oladi.

Bir so'z bilan aytganda, statistika ma'lumotlarni to'plash, ularni qayta tartibga solishda xolis va aniq tahlil qilish qoidalarini belgilaydi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, statistika ham fan, ham kasb hisoblanadi.

Statistika universal fan - u qaysi sohaga tegishli bo'lishidan qat'i nazar, barcha hodisa va jarayonlarni o'rganadi, bu hamma uchun umumiy faoliyat sohasidir. Muayyan hodisa va jarayonni o'rganishda statistika predmeti uni o'zining qiymati bilan yoki raqamlar yordamida ifodalaydi. Bu u tasvirlagan narsa yoki hodisaning tabiati bilan bog'liq. Demak, statistika fani hodisa va jarayonlarning miqdoriy va sifat xususiyatlarini o'rganish hamda mutlaq makon va vaqtda aniqlangan qonuniyatlarni miqdoriy o'lchovlar yordamida tasvirlashdan iborat.

REFERENCES

1. Abdullah Can (2013). Nicel veri analizi. Ankara, 364 bet.
2. Соатов Н.М. (2003). Статистика. Дарслик. - Ташкент: Абу Али ибн Сино, 744 б.
3. Абдурахманов М.А. (2019). Экономикадағы статистикалық әдістер: Оқу құралы. Астана: ҚазЭҚХСУ БПО, 310 б.
4. Абдурахманов М.А.(2021). Статистика негіздері. Монография: Астана, ҚазЭҚХСУ, 214 б.
5. Абдурахманов М.А.(2022). Индекстер теориясы. Оқу құралы. Астана: Esil University, 112 б.
6. Вайну Я.Ф. (1977). Корреляция рядов динамики. М.: Статистика, 293 с.
7. Салин В. Н., Шпаковская Е. П. (2001). Социально-экономическая статистика: учебник. М. : Юрист, с.278.
8. Система национальных счетов (2009). Нью-Йорк : ООН, с.48-50.
9. Чумаков А. Н. (2010). Глобальный мир: проблема управления // Век глобализации. № 2(6). С. 3-15.